

Herskó János visszatért

Újsághír: Herskó Jánost A magyar mozgókép mestere címmel tüntették ki.

Ebből az ünnepi alkalomból kiegészítjük a világhálóról válogatott sajtószemlénnel az életműdíjas rendező nyolcvanadik születésnapja alkalmából lapfolyamunk 14-15. számában közreadott róla szóló ismertetőnket.

Herskó János rendező

(Budapest, 1926. április 9.)

A Pázmány Péter Tudományegyetemen tanult filozófiát, esztétikát, művészettörténetet. 1945-ben a Gertler Viktor vezette magán-filmiskola, majd annak megszűnté-

vel a Színház- és Filmművészeti Főiskola növendéke volt, 1949-ben kapott filmrendezői diplomát. Ekkor már készített rövid-dokumentumfilmeket. A moszkvai filmfőiskolán aspiránsként töltött esztendő után, 1953-ban ő készíthette el a metróépítésről szóló filmet (*A város alatt*), s a Színház- és Filmművészeti Főiskola tanára lett. A hatvanas évek elején ő indította el a főiskolán a népszerűtudományos kisfilm-rendezői szakot. Ettől kezdve főszerepet játszik a főiskola irányításában, a filmgyártásban és a szakmai közéletben is. *Párbeszéd* című filmje (1963) a hatalom és az értelmiség közötti dialógus lehetőségének első megjelenítése. Saját közéleti meghasonlásáról szóló filmje, az *N. N. a halál angyala* (1970) után elhagyta az országot. Svédországban él, az ottani filmfőiskola egyik átszervezője, tanára és rektora volt. A kilencvenes években újra tanít a budapesti főiskolán és filmekben is játszik (a *Kis Vakond*ban női főszerepet). Tanítványai 1993-ban a legjobb tanárnak járó Nyakkendő-díjjal ismerték el kivételes pedagógusi képességeit. Felesége Herskó Anna operatőr. Kitüntetései: Balázs Béla-díj I. és II. fokozat (1961, 1964), érdemes művész.

Filmográfia

A város alatt (1953) - rendező

Vasvirág (1958) - rendező

Két emelet boldogság (1960) - rendező

Párbeszéd (1963) - rendező, forgatókönyvíró;

Álmodozások kora (1964) - stúdióvezető;

Ha egyszer hús év múlva (1964) - dramaturg, stúdióvezető;

Igen (1964) - stúdióvezető;

Kár a benzinért (1964) - stúdióvezető;

Özvegy menyasszonyok (1964) - stúdióvezető;
A pénzcsináló (1964) - stúdióvezető;
Butaságom története (1965) - stúdióvezető;
Fény a redőny mögött (1965) - stúdióvezető;
Nem (1965) - stúdióvezető;
A tizedes meg a többiek (1965) - stúdióvezető;
Apa - egy hit naplója (1966) - dramaturg, stúdióvezető;
Büdösvíz (1966) - stúdióvezető;
És akkor a pasas... (1966) - dramaturg, stúdióvezető;
Nem szoktam hazudni (1966) - stúdióvezető;
Változó felhőzet (1966) - stúdióvezető;
Bohóc a falon (1967) - stúdióvezető;
Bolondos vakáció (1967) - stúdióvezető;
Fiúk a térről (1967) - stúdióvezető;
Lássátok feleim (1967) - dramaturg, stúdióvezető;
Szevasz, Vera (1967) - rendező, forgatókönyvíró, stúdióvezető;
Tanulmány a nőkről (1967) - stúdióvezető;
Ünnepnapok (1967) - stúdióvezető;
Elsietett házasság (1968) - dramaturg, stúdióvezető;
Feldobott kő (1968) - stúdióvezető;
A hamis Izabella (1968) - dramaturg, stúdióvezető;
Isten és ember előtt (1968) - stúdióvezető;
Az utolsó kör (1968) - stúdióvezető;
Bűbájosok (1969) - stúdióvezető;
Egy örült éjszaka (1969) - stúdióvezető;
Ismeri a Szandi mandit? (1969) - konzultáns, stúdióvezető;
Pokolrév (1969) - stúdióvezető;
Szemüvegesek (1969) - stúdióvezető;
Szeressétek Odor Emiliát! (1969) - stúdióvezető;
Történelmi magánügyek (1969) - dramaturg, stúdióvezető;
Gyula vitéz télen-nyáron (1970) - stúdióvezető;
Ítélet (1970) - stúdióvezető;
N.N. a halál angyala (1970) - rendező, forgatókönyvíró, stúdióvezető;
Szerelmesfilm (1970) - stúdióvezető;
Szerelmi álmok I-II. - Liszt (1970) - stúdióvezető;
Kiss Vakond (1993) (Irén) - szereplő,
Országalma (1997) (Mátyás király) - szereplő.
díj(ak): Budapest (1995) Magyar Filmkritikusok Díja, a legjobb karakteralakításért - Kiss Vakond (1993).
(Forrás: Komár Erzsébet: Mozcoképtár 5. 1999)

Sajtó-válogatás

... a Gólyaáruházban megalakult presszóban dolgoztam, mint vízhordó és kukoricamálé-hordó, amikor a Nagymező utca sarkán megláttam egy plakátot, hogy megnyílik az első magyar filmiskola a Haraszti-féle tánciskolában. Ez volt a „gertler”. Én oda jelentkeztem 1945 nyarán. A felvételi vizsgára, illetve előkészítő tanfolyamra pénzt kértek, egy gramm tört aranyat. Szerencsére az unokatestvérem, aki a szappangyárban dolgozott, hozott két félkilós szappant, azt el lehetett adni aranyért, így járhattam az előkészítő tanfolyamra. Egy évig jártunk a József Attila utcába, majd átkerültünk a Rozsnyaiék lakásába, az Arizonába ... Én 47 elején jártam a Gertler-féle, akkor már szakszervezeti iskolába, és jártam a Radványihoz a főiskolára, s az egyetemre filozófia-esztétika-művészettörténet szakra. Akkoriban mindent lehetett hallgatni ... A főiskolán egészen 1959-ig azt volt a szokás, hogy két-három évig *beszéltek* a filmről. Mi a Gertlernél egy fából készült Debrie-t tologattunk, a főiskolán meg a Radványi mesélt, aztán mindenki résztvett a filmjének, a *Valahol Európában*nak a forgatásán ... A feleségemmel mi is bekönyörögtük magunkat, két kiló kenyérral meg egy fél oldal szalonnával lementünk mi is Várgesztesre, s végigcsináltuk a filmet. A végén ketten maradtunk a Makk Karcival, mi vittük vissza a film elején látható dombormű-térképet a Vakok Intézetébe, s mivel nem volt pénzünk, többet kértünk s kevesebbet mondtunk, s a maradékból elmentünk egy kisvendéglőbe a stúdióval szemközt ebédelni ...

(Részlet - Herskó Jánossal egy 1986-ban videóra készült beszélgetésből (Bíró Zsuzsa lakásán készítette: Péterffy András, Kurucz Sándor, Báthory Erzsi)

A város alatt, 1953

...E mozi a metróépítés alkalmából készült, s az említett finomságok ellenére is vérbeli sematikus akció-propaganda. Van benne minden, mint a búcsúban: generációk, életszemléletek csapnak és fognak össze, helyt van állva a munka frontján, szemérmes szerelem szövődik, épül-szépül a főváros, Szirtes Ádámnak annyira becsületes az arca, hogy szinte fáj ... és az összes figura (intrikus inkluzíve) oly naiv, mintha húsz éves koráig egyikük se jött volna fel a keszonból.

Két emelet boldogság, 1960

... Vigjáték egy újonnan épült házról, ahova fiatal párok költöznek be, akadályokat kell leküzdenie, mert családon és házon belüli konfliktusok adódnak, a néző sokat röhög. Kritikának álcázott blöddi, blöddlinek álcázott kritika ... A film egyik legmulatságosabb jelenetsora a bevezető rádióriport: nyálas műsorvezető tényeken és embereken egyként átgázolva, felületes-szervilisen ünnepli a „megvalósult beruházást”... .. Ha kicsit erőltetem a tartalmakat, akkor lehet ez rejtjelezett

önvallomás, segélykiáltás, éppúgy lehet azonban a mély cinizmus megnyilvánulása is ...

Párbeszéd, 1963

... Két dologról szól: magánéletről (szerelmi háromszög) és történelemről (kommunista szemmel), s bár nagyjából annyi kétséget kelt, ahány képkocka van benne, feltűnik, milyen elegánsan egyben marad a két téma, ami pedig a hasonló magyar filmeknek ritkán szokott sikerülni Egyrészt az a film eleje, hogy a rákosizmus tönkretette az embereket, másrészt az, hogy a kádárizmus viszont megmenti őket. Egyrészt, másrészt - persze hogy a Kádár-éra legfontosabb szavai. A *Párbeszéd* valóban beszélni akar, s bizonyos pontjain sikerül is neki, de rossz szellemként kísért tovább benne a propagandisztikus szándék ...

Szevasz, Vera, 1967

... Mintha azt keresgélne, mit is kell keresgélnie. Én úgy láttam, éppen a bizonytalanság változtatja a film bizonyos hibáit erényekké ... Pokoli magyar bacchanália, eszelős hang- és képzavar, melyben részben számos lelki történés zajlik, részben kapunk egy olyan pillanatképet kis hazánkról, amit sem tisztán játékfilmes, sem tisztán dokumentumfilmes eszközökkel nem lehetett létrehozni. Ez a film sok mindent észrevesz, amit a korábbiak nem vettek észre. Véletlenül sem minősít, csak bámul, hogy a pártiroda mellett nyílik a plebánia, hogy a népszép egy beatkoncertet követően gyors egymásutánban népdalokat, kuplékat, magyar nótát és mozgalmi dalokat énekel ... Elég messzire kerültünk *A város alatt* bociszemű odaadásától, mely szerint: „Itt mindenki olyan becsület!”

N.N., a halál angyala, 1970

... Nincs már szó mozgalmról és termelésről, közelről nézzük a magánéletet. Az *N.N.* nem elkötelezett film, hanem a mindennapok elmebajának és élehetetlenségének abszurd leképezése. Korszerű neurózis ... néhol abszurdításba forduló nemzedéki önvizsgálat ...

(Herskó-filmek - Nádori Péter: Gran Turismo Filmvilág, 1996/9)

.. Keleti Márton osztálya negyedéves, amikor 1961-ben Herskó János indít osztályt a főiskolán, ahová nyolc év után került vissza. A hatvanas évek eleje a “népszerű tudományosság” korszaka is, Herskó tanári megbízása arra szól, hogy már diplomás, vagy valamilyen szakmában gyakorlatot szerzett fiatalokat képezzen népszerű-tudományos kisfilmek rendezőivé. A művelődési miniszterhelyettes személyesen véglegesíti az osztály névsorát. Herskó közéleti pályája felívelőben, hamarosan főigazgatóhelyettes lesz a főiskolán, 1963-ban stúdióvezető, 1964-ben már a főiskola reformján dolgozik ...

„A tanárnak nem az a feladata, hogy a saját „iskolája” tagjává tegye a növendéket,

hanem hogy olyan növendékeket képezzen, akik majd mind-mind egy külön „iskola” alapítói lesznek a szó filozófiai és művészi jelentésében egyaránt ... Az elméleti oktatásban az esztétikai neveléssel egyenrangúnak, sőt talán még döntőbbnek tartjuk, amikor a növendék az eddig megszerzett rendszerezett ismeretek alapján egy-egy elméleti kérdésben már önálló kutató munkát is végez, ezt tanáraival és társaival megvitatja, és végül önálló disszertáció keretében megvédi ... Ha a növendékeinkbe sikerült beoltani a tények iránti odaadó érdeklődést, ha sikerül őket megtanítani arra, hogy a tények csoportosításában megkeressék azokat a törvényeket, amelyek a tényeket szülik, ha nem nyugszanak sohase bele abba, hogy előregyártott elméletekhez alkalmazzák a tényeket, hanem a valóság ismeretéből kívánják levonni az emberi viszonylatok szükségszerűségeit, akkor megtettük a döntő lépést ahhoz, hogy valóban szocialista realista művészeket neveljünk ...” - írta a *Változások és követelmények* című tanulmányában 1964-ben ...

... 1963-ban készített *Párbeszédjében* van egy villanásnyi jelenet ... a vonaton utaznak a filmesek, és a társaságban maga Herskó mesél viccet a bennszülőtről, aki abba örült bele, hogy vett egy új bumerángot, de nem tudta eldobni a régit ...

... Herskót egyre több támadás éri tanítványai miatt. „Zseniket nevel”, tanítványai szabadosak, mindent megengednek maguknak”. 1966-ban fegyelmi büntetést kap egy vizsgafilm miatt ...

... Herskó János utolsó Magyarországon készített filmje, az *N.N., a halál angyala* a hatvanas évek legvégéről néz vissza az évtizedre. Korin tanár úrnak egy tragikomikus kaland következményeként halálhíre kél, így észrevétlen tanúja lehet az őt halottnak tudó tanítványai gyászolásának. Milyenek látták őt, mit éreztek iránta? Halála időben jött, a léggömb kipukkadni látszott ... mert folyton nyüzsgött, ablakokon ugrált ki ... szeretett fejjel menni a falnak, miattuk is ... persze hiúságból ... Ezért szerette az egyik, utálta a másik. Korin tanár úr hallgatja a róla szóló fesztelen, könnyed és kegyetlen fecsegést a lépcsőházban. A tanítványból lett munkatárs szánalmasan vergődik a kötelezőnek érzett hála és az alig titkolt karrierizmus diktálta irányváltás kínjai között. Korin a tükör előtt vallja be - magának, és a sok nő közül a számára legfontosabbnak - kielégítetlen szeretetéttségét, magányát, szorongásait, élete csődjét ... Korin tanár úr viharos életritmusa, eredményei és pótselekvései, magabiztossága, sikeressége és bizonytalanságai, szorongásai és emberi kapcsolatai (tanítványokkal, a nőekkel, a munka- és vetélytársakkal, a közélettel, a valósággal) az évtized ellentmondásait hordozzák. Ő a modern babitsi Gólyakalifa, akit úgy kerít hatalmába a megérintett valóság, hogy belehal.

Báthory Erzsébet: A zenekar a próba végeztével átmegegy a klubszobába Filmkultúra, 1988/6

Csala Károly: ... Herskó János a stockholmi Drámai Intézet éléről ment nyugdíjba 1992. január 1-jével; 1988-ban rektorhelyettese, utána rektora volt az intézménynek. Most meg ismét oktat a budapesti Színház- és Filmművészeti

Főiskolán.

Gazdag Gyula hívott vissza egy félévre, hogy mutassam be a videó segítségével történő, gyakorlati filmes képzésem módszerét, amiről írtam is, és híre kelt Európában. Aztán Gazdag elment Amerikába, és rám testálta az osztályt. Vállaltam végig őket, most fognak diplomázni.

Csala Károly: ... Mi volna a filmszakmai képzésben a „Copyright Herskó János”? ...

A filmiskolákban a tanítás lutri volt korábban. Úgy tanították a filmet, hogy nem lehetett vele naponta dolgozni, mert ahhoz túl drága volt. Akinek ilyen körülmények között évente egyszer valami sikerült, abból rögtön ügyeletes zseni lett, akinek nem sikerült elsőre, az hiába volt esetleg tehetségesebb, kihullott a rostán. Nem létezett meggyőző kontroll, napi ujjgyakorlat. Én kidolgoztam egy módszert, amit az tett lehetővé, hogy van most már videó, fillérekért lehet naponta dolgozni, gyakorolni, ellenőrizni, javíttatni, tanulni. Így a lényeg már nem az, hogy a tanár beszél a dolgról, hanem hogy a tanulók hozzák mindig a saját anyagukat. Azzal foglalkoznak, ami az életben érdeklí őket, arról tanulnak filmmel elbeszélni valamit. És ezt közösen megvitatjuk. Ha van "Copyright Herskó", az csak annyi: a hangos mozgóképet (nemcsak a filmezést, hanem videózást, televíziózást) nem "általában" elsajátíttatni, hanem úgy, ahogy a gyerek a nyelvet szokta kiskorában. Igyekezve kifejezni azt, ami őt - és nem a tanítóját - érdekli ...

Csala Károly: ... miért nem filmrendezőként tért vissza Herskó János Magyarországra? ...

Egyszerű: csakugyan hetvenéves vagyok. Örülök, hogy nem kell már beállnom a túl kevés főkéért marakodni a túl sok eszkimó közé ... (Csala Károly: *Herskó visszatérése, Népszabadság*, 1996.04.09.)

Összeállította: **Báthory Erzsi**

In medias res –

vágjunk mindjárt a dolgok közepébe. Herskó legvitatottabb filmjében, a Párbeszédben hallható néhány kulcsmondat. Egy füstös presszóban hangzik el, 1956-ban, már november 4-e után. Gábor Miklós mondja, aki nem utoljára játssza a rendező alakmását, hogy ő tulajdonképp szeret itt élni, mert amíg a proletár és a pántlikás-nemzeti hiúság egyensúlyban tartja magát, addig a magafajta européer

nyugodtan dolgozhat köztük.

Különös mondatok, igazi jelentésük épp akkor, a forradalom utáni megtorlások kezdetén nem érvényesek. Majd a hatvanas években, a hallgatag társadalmi konszenzus idején, nagyjából épp a *Párbeszéd* 1963-as bemutatásakor válnak azzá. Semmi okunk sincs azonban azt hinni, hogy Herskó akkor és ott, azokban a történelmi napokban is így gondolta, hiszen azért nem ment el, azért késett az emigrációja majdnem másfél évtizedet. Sosem forgatott szerzői filmeket, a közvetlen önéletrajziságot az általa nevelt főiskolai tanítványaira, Szabó Istvánék nemzedékére hagyta, de legjobb műveiben, utolsó három hazai rendezésében jócskán benne van saját véleménye, tapasztalata, megtörhetetlen reformista észjárása. Hat film – megdöbbentő, de mindössze ekkora honi játékfilmes életműve, s abból is az 1962 és 1969 között forgatott utóbbiak az érvényesek, izgalmasak, ma is tanulságosak. Míg azonban idáig eljutott, őt sem kímélte a történelem. A háború után, 19 évesen bölcsészeti stúdiómunkba kezdett, de közben Gertler Viktor rendezői magániskolájában is tanult. 1949-ben már rövidfilmeket forgatott. Az ötvenes években Moszkvába küldték szakmai továbbképzésre. Büntetés és kitüntetés: mutassa meg a munkáskáderek számára túl művelt polgári származék, hogy híven követi a szoba-konyhás világból érkezett, alig-képzett növendékek sorában a megváltó politikai hitet. Hazatérve belecsöppen a magyar filmsematizmus rövid, ám annál tombolóbb korszakába. Világos, hogy a kommunizmus Moszkvából jött eminens tanoncának rendeznie kell. Herskónak szerencséje van. Már 1953-at mutat a naptár. Mindössze egyetlen produkcióval kell adóznia a tizedik múzsa elfajzásának. Persze, akkor ezt még nem tudja. Becsületesen leveleznyli a magyar metró-filmet. *A város alatt* nem is annyira nézhetetlen, mint idősebb pályatársai (Keleti, Gertler, Máriássy) kötelező filmdolgozatai. A cím a metró építésére utal, melynek az ötvenes évek elején nekifogtak, aztán abbamaradt, hogy fűrotornyai még évtizedekig éktelenkedjenek Budapest forgalmas helyein. A munka a kor igényeinek megfelelően erőltetett ütemben halad. Van veszélyhelyzet, szabotázs-gyanús akció zajlik, rossz a munkaerkölcs – de végül természetesen győznek a haladás erői. A valóságban a metró csak bő másfél évtized múlva készül el.

Ezt követően fél évtizedig nem jut filmhez. Közben lezajlik, majd el is hal egy sokat ígérő korszakváltás. Fábri remekműveket (*Körhinta*, *Hannibál tanár úr*) rendez, Makk Károly időtálló szórakoztató filmekkel (*Liliomfi*, *Mese a 12 találatról*) lopja be magát a nézők szívébe. Herskó később azt nyilatkozta erről az időszakról: elhátározta, addig vár, míg olyan filmet készíthet, melyet teljes egészében vállalhat. Ennek az ideje 1958-ban jött el. Pedig morális és szakmai értelemben megint rossz idők jártak. Jeles filmszínészek (Darvas, Mensáros) a börtönben – hogy sok más elítéltről, kivégzettről most ne is szóljunk. A politikailag még ellenőrizetlen 57-es év egyik utóhajtása volt a Gelléri novelláiból készült *Vasvirág*. Ez még mindig nem az igazi Herskó, akinek majd a hatvanas években megismerjük, de több mint egy korrekt, filmtörténetileg becsült irodalmi adaptáció. Már a forradalom előtt beadta

az ötletet az akkor még nagyhatalmú dramaturgiára, de „kispolgárinak” minősítették, visszadobták. Nem adta fel, újra próbálkozott. Rájött, amit komoly teoretikusok is hangoztattak, hogy a film a maga másfél órájával inkább alkalmas egy-két novella megelevenítésére, mint vaskos regények zanzásítására. Munkástéma, Horthy-korszak – ebből akár újabb sematikus dolgozat születhetett volna. Ám Gelléri költői világa megadta az elronthatatlan alaphangulatot. Hőseit a hétköznapi nyomor élettényeiből kiemelte a rájuk várakozó szerelem lírája. Mégsincs boldogság. A bájos és ártatlan munkáslány mindenáron táncosnő szeretne lenni, de ezt csak szerelmese elárulásával érheti el. S hiába találnak újra egymásra, kapcsolatuk már soha nem lehet olyan, mint volt. Nincs boldog vég. Hiába akartak valamilyen hepiendet Herskóra kényszeríteni. 1958 már nem 1953. Annyi szabadsága azért van egy rendezőnek, hogy ne hagyja megerőszkolni a filmjét. Töröcsik Mari, a főszereplő nagy nyeresége a *Vasvirágnak*. Érdekes párhuzam kínálkozik az ugyanebben az évben bemutatott másik adaptációval, melyben szintén főszerepet játszik. Fábri *Édes Annájában* hasonlóképp megalázott, elcsábított alsó néposztálybeli fiatal lány. Míg azonban a Kosztolányi-regény filmváltozatában merev, már-már élettelen fantomlánynek látszik, Gelléri novelláinak életre keltésében pajkos, gyermekien tiszta, mégis nőiesen kihívó. Herskó ráérezett a színésznőben rejlő apró titkokra, vászonra vitte báját, humorát, rejtett szexepiljét. Nem is tetszett igazán a film a kommunista elvtársaknak és elvtársnőknek. Egyikük ironikusan meg is jegyezte, hogy ez nem is „vasvirág”, hanem „vaságy” – utalva ezzel arra, hogy túl sok benne a szex, és kevés a mozgalom. 1959-ben a Magyar Rádió útjára indított egy folytatásos hangjátékot. *A Két emelet boldogság* a következő évben került a mozikba. Az egyetlen vígjáték a rendező mégoly kevés filmet számláló oeuvre-jében. Valamelyest tényleg emlékeztet a *Szabó családra*: némelyek a jóval későbbi családi szappanopera, a *Szomszédok* őseit látják benne. Afféle dupla fenekű bőrönd ez a film. Később vádolták az 56-os eszmények elárulásával, a kényszerűen kialakuló társadalmi konszenzus támogatásával. Ha a múltból keveset tudó fiatalok befogják a szájukat, a hallgatásért cserébe nő egy kicsit az életnívójuk, és ha nagyon jól viselik magukat még lakást is kaphatnak az államtól. Ám ha nem kapargatjuk meg a mindennapok felszínét, egy mozaik-dramaturgiára épített, professzionális szórakoztató filmben lelhetjük örömünket, ahol minden a helyén van, nem utolsósorban a jobbnál-jobb színészeknek köszönhetően. Nagyjából ezen a ponton lehet egy vonalat húzni Herskó János pályafutásán belül. Rossz filmet – még a sematizmusban fogant *A város alatt*ot is ide értve – addig sem csinált ugyan, de eredetisége csak a hatvanas évek elején bontakozott ki. Három újabb alkotása egy-egy személyes sors tükrében mutatja be a tegnapi és a ma krónikáját. Formai tekintetben is önállóságra tör. *A Párbeszéd*ben a filmelbeszélés kereteit feszegeti: a végső változat 150 perces, szüksége is van ekkora időre, hiszen majdnem két évtized sűrű magyar történelmét akarja elmondani. A *Szevasz Vera* keveri a fikciós és a dokumentarista elemeket: legemlékezetesebb részei, a falusi

lakodalom képsorai, rögtönzésszerűen készültek. A *Párbeszéd* hősnője ott van mindenütt, ahol a korabeli magyar történelem fontos eseményei zajlanak: koncentrációs táborból szabadul 1945-ben, útja természetes módon vezet a kommunista mozgalomba, férje révén érintett a koncepciós perekben, majd a reformokat követelő baloldaliak között találjuk, innen egyenes út viszi a forradalomhoz. Leányként és asszonyként mindig a gyorsan változó kor egy-egy jelképes hőse mellett áll. Hithű kommunista férjének letartóztatása után egy népből jött, lázadó költő a partnere, majd a forradalom után a magát européernek valló értelmiségi – Herskó filmbeli alakmása – mellé sodródik, mígnem végül visszatér a férjéhez, hogy tisztázzák, nemcsak személyes múltjukat, hanem, ha lehet, az országét is. A *Szevasz Vera* még egyértelműben női film. A címszereplő afféle szocialista Cilike, mint egy régi leányregény akaratlan bajkeverője, mindenütt zúrt csinál, ám éppígy teszi rendbe az ügyeket. A cselekvés – a hétköznapi és a történelmi – kockázatokkal jár. Herskó egyértelműen a kockázató hősök, azaz hősnők mellett áll. Szereti őket, ez nem vitás. Bennük saját, cselekvő, olykor hibázó, de folyton helyesbítő, tökéletesedő énjét kedvelteti meg velünk. Jó kis dramaturgiai trükk: afféle „Bovaryné én vagyok” megoldás. A nézők jobban azonosulnak egy kitalált személlyel, aki a tejébe, ifjú és csinos, mint a rendező esetleges férfiképmásával. Mert aki nem tudná, a hatvanas évek eleje az új hullámok tetőzésének évada. Antoine Doinel Truffaut helyett, s majd Bálint András a Herskó-asszisztens, elsőfilmes Szabó István helyett jelenik meg a vásznon. Herskó szemérmesebb, rejtőzködő szerzői filmeket forgat. A *Párbeszéd* is az. Egy nemzedék önvizsgálata, egy kommunista gyötrelmes önvallomása, melyben sok kommunista, aki nem vakbuzgóságból vagy karrierizmusból lett az, magára ismerhetett. Az 1963 októberében, majd-hogynem a forradalom évfordulóján bemutatott filmnek nem volt könnyű útja. A maga idejében vitatták, a rendszerváltó hevületben elfeledték, később megvetették, s igyekeztek kiírni a magyar filmtörténetből. Pedig a láttelel, melyet az 1945 és 1962 közötti évekről rajzol – pontos. Először és talán utoljára beszélt ez a film arról, hogy az üldözött magyar zsidóság útja a felszabadulás után magától értetődő természetességgel vezetett a kommunista mozgalomhoz, a párthoz. Szintén szenzáció: orosz tankok vonulnak benne a forradalom ellen. A hetvenes-nyolcvanas években ilyesmit már nem lehetett beletenni egy filmbe. Miután az elkészülése óta eltelt több mint négy évtizedben mindkét oldalról támadták, valószínű, hogy a *Párbeszéd* hiteles krónikája a forradalomnak, főként a hozzá vezető előzményeknek. Herskó nem kertel, egyenesen hősnője mellé áll. Talán azért is választott női figurát filmje főszereplőjéül, mert így jobban megőrizhette forgatókönyvírói tárgyilagosságát. Azzal pedig, hogy egy amatőrre bízta ezt a fontos főszerepet, aki addig nem játszott még sehol, megkímélte magát egy mégoly jó színésznő beidegződéseitől és az előre kiszámítható közönségreakcióktól is. A főszereplő páros furcsasága, hogy egy ismeretlen huszonéves lány (Semjén Anita) egy nála jóval idősebb színésznő (Békés Rita) utószinkronjával szólalt meg, és a korszak sztár-

színésze, Sinkovits Imre pedig a film java részében ősz vendéghajjal állt felvevőgép elé. Ettől a közös jeleneteik különös fénytörést kaptak. Dialógusaik igazságkeresése jobban érvényesült így, mintha a hagyomány vezérelte stílusban hallottuk volna. Azzal is vádolták a *Párbeszédet*, hogy unalmas. Állítólag az egykori tévé-bemutató kedvéért Herskó kicsit megrövidítette, de ettől nem csökkent igazságkereső szenvedélyének hőfoka. Hősei minden magán- és közéleti válság ellenére együtt maradnak. Értelmiség és szocializmus – miként ez a házaspár – öszszetartozó, szétválaszthatatlan dolgok. A *Szevasz Vera* esetében kivételesen hozott anyagból dolgozott, amennyiben egy könnyen felejthető ifjúsági regény (Soós Magda: *Mindenki elutazott*) volt a forgatókönyv kiinduló alapja. Herskó persze nem lenne az, aki, ha nem formálta volna kedvére a sztoriját. Hősnőjét, a 17 éves diáklányt nemcsak szerelmese követelőző fellépése állítja nehéz döntés elé. Az építőtáborban, ahová utazik, megszervezi, hogy egy gyors gyümölcszedési akcióval társnői kisegítsék a bajból az állami gazdaság vezetőjét. Ez a korát megelőző menedzser – az ereje teljében lévő, még dinamikus Mensáros László alakítja itt Herskó reformer alteregóját – majdnem mindent el tud intézni, csak épp nincsenek hozzá emberei. Segít viszont a mi diáklányunk, aki örökké szervez, nyüzsg, nem tud nyugton maradni. Kis balesete után kórházba kerülve megszöktet onnét egy halálos beteg asszonyt, hogy pártfogoltja ott lehessen gyermeke lakodalmán. A falusi lagzi jelenetsora valóságos remeklés. Profik és hivatásos színészek keverednek, ettől kapnak a képsorok különleges aurát, ha ugyan profinak lehet nevezni a diáklányt szerepét játszó amatőrt, Neményi Máriát. Többféle kultúra és hagyomány keveredik, a városi életmód és az évszázados helyi szokások rétegződnek egymásra, de épp ez az együttállás izgalmas, épp erre a termékeny keveredésre bíztat ez a cseppet sem ifjúsági történet. Stílusegységről szó sincs. Publicisztikusnak mondták – okkal-joggal – Herskónak ezt a filmjét. Nyilvánvaló, hogy a Mensáros játszotta reformer vezető izgatta őt ebben a történetben. Magát látta viszont benne, magát állította elé, hiszen ekkor már neki is voltak bőséges stúdióvezetői és főiskolai tanári tapasztalatai. Herskó, mint producer és pedagógus, külön portrét érdemelne. Dióhéjban annyit mindenképp el kell mondani róla, hogy jócskán megelőzte a korát. Épphogy kitalálták az új gazdasági mechanizmust, ám ő gondolkodásmódjában, vezetési stílusában már korábban hordozta azt. Tanári módszerei pedig példaként szolgáltak nemzetközi szinten: később azért tudott választott új hazájában is sikeres pedagógus lenni, mert egyéniségeket nevelt, Magyarországon is, Svédországban is. 1968 sok szép álomnak vetett véget. Az a fajta reformer-menedzser szellem is a hátsó polcra került, mely az ő sajátja volt. Szorult a hurok, s ha nem is látványosan, de az érzékeny művészek számára sejtetően kiderült, az illúzióknak nincs jövője, a szocializmus, hiába hirdette Lukács György az ellenkezőjét, menthetetlen. Herskó ezt reagálta le 1970-es emigrációjával, de előbb még elkészítette búcsúfilmjét, az *N. N. a halál angyalát*. Mattia Pascal, Pirandello hasadt lelkű regényhőse végignézi saját teme-

tését. Efféle lelkiállapot tükre Herskó János utolsó itthoni műve. A népszerű tanárt és kutatót, a szervező zsenit, a nők dédelgetett kedvencét néhány órára halottnak hiszik. Ő élvezi a szituációt, s amíg csak lehet, nem leplezi le a tévedést. Végre tisztán láthat a maga dolgában. Az emberrel életében soha nem őszinték, halála után, a megrendülés perceiben talán kijut számára pár igaz szó. A filmbeli Korin professzor szociálpszichológus. (Herskót visszatérően vonzotta valami ehhez a hivatáshoz; nem véletlen, hogy korábbi műveinek amatőr színésznői ebből a szakmából valók.) Kíváncsi ember, aki a dolgokat nem merev laboratóriumi állapotában veszi szemügyre, hanem mozgásban, változásban. A korabeli magyarországi viszonyok közepette valóságos kalandfilm keveredik ki ebből a helyzetből. Értelmiségi hajszafilm, vihar egy pohár vízben. A professzort kíváncsisága félvilági alakok közé sodorja. A rendező, aki kétszer is amatőrökre bízta filmje sikerét, itt két-három filmre is elegendő nagynevű színészt mozgat. Gábor Miklós a *Párbeszéd* után megint Herskó-szócso, sőt, jóval több annál, reinkarnáció. A halál angyalaként a *Vasvirág* üdvöskéje, Töröcsik Mari taxizik a fél városon keresztül-kasul. Aztán a hölgykoszorú további jelességei: Ruttkai Éva, Bara Margit, Pécsi Ildikó, Béres Ilona, Halász Judit. És Mensáros, Darvas, Kállai, Sinkovits, a fiatal Kern a férfi oldalon. Mire ez a sztárparádé? (Hajdanán Várkonyi Zoltán osztott így szerepet nagysikerű filmadaptációiban.) A sok nagy név talán el is takarja kis-sé a lényegét. De csak Gábor Miklós hamletien kétkedő, tűnődő arcára kell pillantani, hogy tudjuk, nem Lumumba (ma újra Róna) utcai népszerűség-hajhászás zajlik. Tippünk szerint jutalomjáték ez a honi sztárparádé. Herskó meghívott mindenkit, akivel korábban jó volt együtt dolgozni, és azokat is, akikkel jó lett volna még. Életrajzában itt következik a második cezúra. 1970 nyarán nem tér vissza külföldi útjáról. Családjával együtt odakinn marad. Svédországban lel új hazára, vagy ha nem is hazára, új munkára. Tanít, szervez, olykor szerepel. (Felhördül a magyar közönség, mikor Bergman operafilmjének nézőterén villanásnyira feltűnik jellegzetes arcéle.) Herskó jó két évtizedig tiltott gyümölcs a magyar kultúrában. A rendszerváltás után újból hazajár. Tanít, szervez, olykor szerepel (játékfilm épül a személyiségére: *A kenyereslány balladája*). Nyugtalan szelleme, folytonos újjítókedve, kereső lénye ma is kísérti a konformistákat, a beletörődöket, a már semmit sem akarókat. Herskó mindig szeretett viccet mesélni. *A Párbeszéd* egyik jelenetében, a vonaton utazva mond el egy alapviccet: „Tudjátok mibe örült bele a bennszülött? Vett egy új bumerángot, de nem tudta eldobni a régit.” Ő legalább megpróbálta.

Kelecsényi László

Fésős András

Herskó

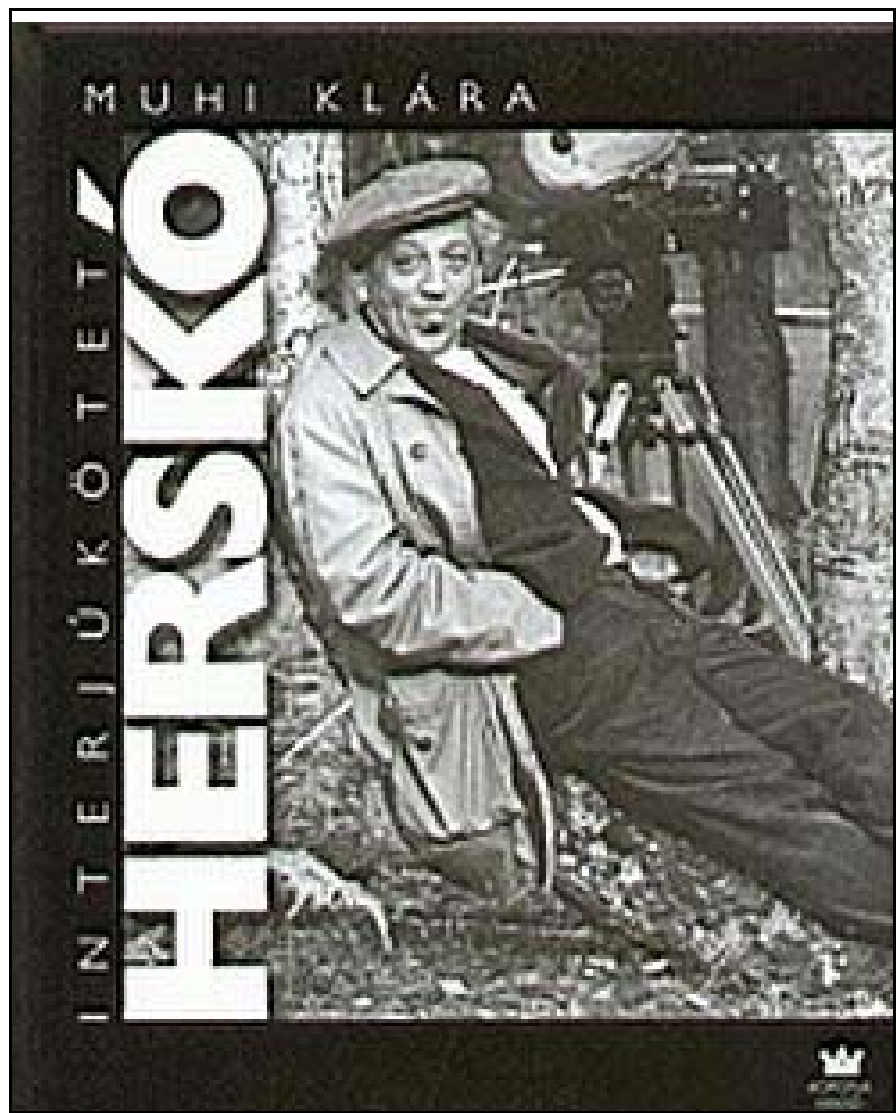
címmel 2005-ben dokumentumfilmet készített egykori tanáráról, Herskó Jánosról. Herskó mellett, az egykori diákok is szót kapnak a filmben, valamint egyéb filmek, akiknek a filmjeit Herskó mentette meg. Fésős hangsúlyozza, hogy nem aranyágot akar egykori tanára fejébe rakni, a filmben megszólalnak majd olyanok is, akik úgy érzik Herskó elárulta őket.

A Duna-tv támogatásával készült *Herskó* 87 perces, egészestés portréfilm, koproducere Muhi András volt. „A film annak okán készült el, hogy Herskó a tanárom volt 92-96 között. Már tavaly megbeszéltem vele, amikor kiderült, hogy zsúrielnök lesz a Szemlén.” mondta el Fésős. A film nem sima beszélgetéseket rögzít, a stáb követte Herskót, a pesti lakásától egészen Stockholmig, ahol jelenleg él. Megszólalnak benne volt tanítványok, illetve a magyar film olyan figurái, akiknek Herskóhoz közük volt. „Grunwalsky Ferenc, Szomjas György, Gödrös Frigyes, Gyarmathy Livia, Pintér Georg, Sándor Pál, Lányi András, Jeles András, Dárday István, Zsombolyai János, Ragályi Elemér, mint tanítvány beszél Herskóról. De például Szabó István elmondja, hogy első három filmjét, *Az Álmodások korát*, az *Apát* és a *Szerelmesfilmet* egy az egyben Herskó mentette meg, illetve érte el, hogy a politika lecsússzon róla. Ugyanígy a Kósa Ferenc rendezte *Tízezer nap* esetében is Herskónak köszönhető, hogy a politikai vezetés nem kötött bele. „Fésős fontosnak tartja a filmmel kapcsolatban, hogy nem egyszerű ünneplésről van szó, hiszen Herskó megítélése a mai napig felemás. „Legalább 10 ember kapásból azt mondta, hogy nem akar beszélni a dologról. De a filmben is vannak olyanok, akik elárulva érzeték magukat, amikor Herskó otthagya az osztályt. Erről a témáról egyébként ő maga is rengeteget beszél.” A film két operátőre Tóth Zsolt és Vajda Péter volt, első alkalommal a Duna televízió lesz látható október folyamán, főműsoridőben. Később valószínűleg a Filmszemlén is vetíteni fogják, illetve már Skandináviából és érdeklődnek a film iránt.

HERSKÓ - interjúkötet.

Szerkesztő: Muhi Klára. Korona Kiadó, 2006. 265 oldal

Születtek magyar rendezői monográfiák az elmúlt évtizedben, Marx József például igen alaposan feldolgozta alanyai (Jancsó Miklós, Szabó István, Fábri Zoltán) életútját, de a mi rendezőnk alighanem levetné magáról a tudományosan közelítőt. Herskóhoz igazából ez illik. Riportok, beszélgetések – vele és róla. Még csak nem is kell jól kérdeznie a partnerének, hiszen a Mester vagy a Tanár úr igazán remek csevegő (és még jobb viccesélő). Szigorú irodalomtörténeti irányzatok nagyon kárhoztatják az anekdotát, amely – állítólag – eltereli a figyelmet a lényegről. Ám

épp a Herskó Jánossal folytatott hosszú beszélgetés, amely ennek a kötetnek az alapja, bizonyítja, hogy az anekdota, bármennyit színeződik, alakul az évek során, igenis kifejez valamit, nem is keveset, arról a tárgyról, amiről szól. Herskó életműve nem az a hat film, melyet Magyarországon rendezett. Filmográfiájában – ha lenne ilyesmire lehetőség – a *Párbeszéd* vagy a *Szevasz, Vera* mellett fel

lehetne tüntetni A legszebb férfikort vagy a *Régi idők* fociját. De akár más tanítványai műveit is említhetnénk Simó Sándoré vagy Sándor Pálé mellett. Iskolateremtő személyiség volt, ezért tudott második, választott hazájában is kedvelt tanár, sőt, egyetemi rektor is lenni.

A Muhi Klára által szerkesztett kötet gerincét Fésős András 2005-ben készített portréfilmjének beszélgetései szolgáltatták. Jó kétharmadát a Herskóval folytatott élvezetes társalgás teszi ki. Utána emlékeznek a tanítványok, majd végül a filmek korabeli sajtóvisszhangjába tekinthetünk bele. A kötet alanya kitűnő beszélgetőpartner. Remek csevegő – írhatnánk róla, ha nem lenne ennek a szónak kissé becsmérlő mellékíze. De hát ne szégyelljük, Herskó igenis cseveg, csak nem úgy, mint egy gangszomszéd a másik lakásból. Amit ő mond peripatetikus film- és társadalomtörténet. Nemcsak bölcs, a tetejébe még szellemes is. Nagy viccesélő. A poénok úgy szikráznak föl, hogy megvilágítják előttünk a múltat, azt, amit átélünk az „átkosban”, csak nem tudtuk, nem értettük mi történik velünk. Böven foglalkozik az interjúkötet a rendező 1970-es emigrációjával. Tanítványoktól az átlagnézőig így vagy úgy mindenkit megrázott az ügy. Nem értettük, s a búcsúlevelek, melyeket naiv hittel sok embernek elküldött, nem érkeztek célba. Most ebben a könyvben olvashatjuk is, mit írt akkor azoknak, kik fontosak voltak a számára. Tovább árnyalja, magyarázza döntését utolsó filmjének egyik kritikája. Az N. N. a halál angyaláról az Élet és Irodalom hetilapban megjelent egy több mint értetlen, már-már rosszindulatúan személyeskedő írás. Nem bértollnok, kommunista eszmecsősz tollából futott ki a dolgozat. Aki elkövette az akkori magyar filmkritika etalonja volt. B. Nagy László nemcsak tévedett, kritikája szövegében is megismételt címével (*Inkább autóbuzst*) nagyon-nagyon rossz áthallást okozott a Dunapart és a fulladásos halál főlelmesítésével kapcsolatban. Herskónak tán ez volt az utolsó csepp. Akkor úgy érezte: innen el kell menni. „Nekem mindig mázlim volt az életben” – mondja a riporternek. 1970 után például abban, hogy benne volt a dán filmlexikonban, így nem kellett taxisofőrnek állnia Stockholmban, hanem kapott egy lehetőséget, amiből aztán végül rektorság lett. A többit tudjuk, a fiatalabbak már hazajáró/hazatérő nagy öregként ismerik és tisztelik, amire ő fittyet hány, mert ma is ugyanolyan friss szellemmel, fürge A kötet szép. Remek a tördelése, szellemesek az alcímek, bőséges jegyzetanyag kíséri a főszöveget. Hiba alig. Gazdagabbak lettünk egy jó kis filmkönyvvel. Herskó, ha ilyesmi örömet okoz még neki hosszú pályafutásán, boldog lehet vele.